

RÓZSA TIBOR

Az orosz-ukrán válság információs dimenziója**The informational dimension of the russian-ukrainian crisis**

*„Jobban kell félni négy ellenséges újságtól, mint ezer bajonettől”
Bonaparte Napóleon*

Absztrakt

A tömegmédiá globalizálódásával már hozzászoktunk, hogy napjaink konfliktusai a TV képernyőkön zajlanak és az is egyértelmű, hogy a média szerepe meghatározó. Az orosz-ukrán konfliktus során viszont az orosz média az információs kampány szerves részévé vált. A Krím-félsziget Oroszországhoz csatolása és a kelet-ukrajnai városok kormányzati épületeinek elfoglalása nehézfegyverek nélkül, információs műveletek és speciális egységek alkalmazásával történt. Széles körben elfogadott vélemény, hogy a hidegháború utáni biztonsági környezet alapjaiban változott meg és egy új típusú hadviseléssel állunk szemben. Tanulmányomban a válság információs dimenzióját elemzem Oroszország és a NATO oldaláról.

Abstract

With the globalization of mass media it became evident that today's conflicts are taking place on the TV screens and it is clear that media plays a dominant role in it. During the Russian-Ukrainian conflict, however, the Russian media has become an integral part of the information campaign. The annexation of the Crimean Peninsula and the occupation of the east Ukrainian cities' government buildings happened without using heavy weapons, rather by the application of information operations and special units. It is widely accepted view that the post-Cold War security environment has changed dramatically and we are facing a new kind of warfare. This study analyzes the information dimension of the crisis from Russian and NATO perspective.

BEVEZETÉS

Kiterjedt demonstrációk kezdődtek Kijevben és Ukrajna más városaiban azt követően, hogy Viktor Janukovics, akkori ukrán elnök elutasította a társulási szerződés aláírását az

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

Európai Unióval. Ezt az emberek többsége az ország európai integrációjának cserbenhagyásaként értékelte, amely mögött egyértelműen orosz nyomásgyakorlást érzékeltek. A Majdan-téri véres tüntetéseket követően, melyek több mint száz áldozatot követeltek, 2014. február 21-én az elnök és az ellenzék megállapodást¹ kötöttek. Röviddel ezután Janukovics elnök, máig tisztázatlan okokból és körülmények között elhagyta hivatalát és Oroszországba távozott. Ebben a nehéz helyzetben a parlament nagy többsége által megválasztott átmeneti kormány alakult Kijevben, amelynek a legitimitását az orosz vezetés nem ismerte el. Nem sokkal ezt követően azonosítatlan, de mára már beismerten orosz katonák,² oroszbarát félkatonai csoportokkal közösen ellenőrzésük alá vonták a Krím-félszigetet. Március 16-án pedig a nemzetközi közösség által el nem ismert „népszavazáson” kimondták a Krím Oroszországhoz csatlakozását, amit az orosz Duma rövid időn belül törvényben ismert el.

Az orosz tevékenységeket szorosan támogatta egy megtévesztésen alapuló, izgatásra buzdító információs kampány. Az álhírek gyártásának fontos eleme volt, hogy Kijevben szélsőséges csoportok illegálisan vették át a hatalmat. A Krím-félszigeti események hatására megnőtt a feszültség Ukrajna keleti és déli régióiban is, ahol a lakosság nagy százaléka orosz. Oroszbarát erők kormányzati épületeket szálltak meg a donyecki, luhanszki és harkovi terület több városában, nagyobb önállóságot és Ukrajnától való elszakadást követelve. Ezek hátterében minden bizonnyal szintén Oroszország áll. A cikk írásakor már túl vagyunk a donyecki és luhanszki kvázi „népszavazásokon”, amelyekben a két megye függetlenségéről döntöttek. Május 25-én Ukrajna új elnököt is választott, viszont megbékélés nincs, az ország keleti felében harcok dúlnak és az események kimenetele továbbra is bizonytalan.

A NATO, más nemzetközi szervezetekkel együtt a válság békés, tárgyalásos rendezését sürgeti. Az orosz lépésekre válaszul az EU és néhány ország korlátozott és nem katonai jellegű szankciókat léptetett életbe. A NATO a közös védelem megerősítése érdekében intézkedéseket léptetett életbe és a Külügyminiszterek Tanácsa 2014. április 1-én felfüggesztette az együttműködést Oroszországgal.³ Széles körben elfogadott vélemény, hogy a hidegháború utáni biztonsági környezet alapjaiban változott meg és egy új típusú hadviseléssel állunk szemben. Tanulmányomban a válság információs dimenzióját elemzem Oroszország és a NATO szemszögéből.

¹ <http://www.hirado.hu/2014/02/21/ukrajna-6> (letöltve: 2014. június 01.)

² <http://mno.hu/kulfold/orosz-katonak-alltak-a-krimi-onkentesek-mogott-1221929> (letöltve: 2014. június 01.)

³ *Statement by NATO Foreign Ministers on 1 April 2014.*

http://www.nato.int/cps/en/natolive/news_108501.htm (letöltve: 2014. május 25.)

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

AZ OROSZ INFORMÁCIÓS KAMPÁNY

A mai orosz geopolitikai doktrína jellegzetessége az információ puha fegyverként való alkalmazása⁴ a tömegek befolyásolására. Oroszország politikai céljai elérése céljából az érdekszférájában lévő országokban, így Ukrajnában is a kultúrát, vallást és a médiát használja eszközként. A különböző csoportok befolyásolásának legfontosabb eszközei az orosz nyelvű médiumok, elsősorban kereskedelmi TV csatornák. A balti országokban, Ukrajnában és Moldovában nagy számban működnek orosz sajtóorgánumok, amelyek vallási-kulturális üzenetekkel formálják az orosz nemzetiségű lakosság véleményét. Az orosz nyelvű sajtó jelentőségét az is mutatja, hogy Ukrajnában nemcsak az orosz nemzetiségűek, hanem az ukránok nagy része is beszél oroszul.⁵

A Krím-félsziget lényegében fegyverek nélküli elfoglalásában a kereskedelmi TV csatornák mozgósító tevékenysége meghatározó volt. Az eseményekről szisztematikusan összeállított hírek sajátosan értelmezték a valóságot. A kijevi hatalomváltást államcsínynek minősítették, a Krímben élőket orosz nemzetiségűek helyett orosz állampolgárnak hívták és a szakadár csoportok tevékenységét a rend helyreállításaként mutatták be. A Krím státuszáról szóló népszavazást történelmi igazságtételként állították be, hangsúlyozva, hogy az mindig is Oroszország része volt. A híradások térképein a Krím-félszigetet a csatlakozást kimondó orosz Duma döntését követően azonnal Oroszország részeként ábrázolták. Mind a Krím-félszigeten, mind pedig a kelet ukrainai harcokban résztvevőket az orosz média következetesen önvédelmi harcosoknak⁶ hívja.

Ezzel szemben a Janukovics elnök távozása után kinevezett átmeneti ukrán kormányt konzekvensen és inkorrekt módon a „náci” és „szélsőjobboldali” jelzővel⁷ illeti, amivel az orosz lakosság második világháborús traumájára igyekeznek rájátszani. Nem véletlenül, hiszen ezt a klisé mára maga Janukovics is használta a Majdan téren tüntetőkre a szocsi olimpia megnyitóján Putyinnal történt kétoldalú megbeszélését követően.⁸ Célja egyértelműen a tüntetők valós szándékának hiteltelenné tétele volt, később pedig mindent megtettek az átmeneti kormány legitimitásának aláásása érdekében hazai és nemzetközi szinten egyaránt.

Ukrajnában a válság folyamán az orosz média célkeresztjébe érzelmi és üzleti alapon befolyásolható csoportok kerültek, mint például orosz nemzetiségűek, orosz ajkúak, radikalizálódott társadalmi csoportok és orosz érdekeltségű üzletemberek. Az ideiglenes ukrán kormány mindent megtett a nyomás enyhítésére, ezért március 11-én elrendelték, hogy az

⁴ Jolanta Darczewska: The anatomy of Russian information warfare, the Crimean operation, a case study, Point Of View Number 42. Warsaw May 2014. p. 13.

⁵ <http://www.forbes.com/sites/realspin/2014/03/13/the-ethnicities-of-ukraine-are-united> (letöltve: 2014. május 31.)

⁶ self defense fighters, <http://rt.com/news/161592-donetsk-truck-grenade-killed> (letöltve: 2014. május 27.)

⁷ <http://www.nybooks.com/blogs/nyrblog/2014/mar/01/ukraine-haze-propaganda> (letöltve: 2014. június 14.)

⁸ Uo.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

ukrán kábeltelevízió-szolgáltatók állítsák le négy orosz tévéállomás adásának sugárzását.⁹ Ezt Oroszország hevesen ellenezte és az EBESZ is kiállt a sajtószabadság védelmezése mellett.

Oroszország információs kampánya nemcsak az orosz nyelven beszélőkre, hanem a nyugati országokra is kiterjed. A nemzetközi közvélemény befolyásolását célzó, angol nyelvű médiumok közül kiemelkedik az RT (Russia Today) TV. A globális összekapcsoltság és többpólusú világ korában nem meglepő, hogy a konfliktusok megítélése is többoldalú.¹⁰ A talán már közhelyesnek tűnő CNN effektus mellett 2001. szeptember 11. óta Al Jazeera effektusról is beszélhetünk.¹¹ Ezt a tendenciát követve, a saját szempontjai bemutatása érdekében jelent meg Oroszország is a globális média piacon az elmúlt években.

Az RT csatorna a 2008-as orosz-grúz konfliktus során is kiemelkedő szerepet töltött be az események értelmezésének Kreml általi verzióját¹² alátámasztó tudósításaival. Az akkor kiépülőben lévő, globálisan kevesebb média befolyással rendelkező csatorna stratégiai szinten kevésbé hatékonyan volt képes elősegíteni az orosz információs hadjáratot. Az ukrán válság során a korábbi tapasztalatokra építve sokkal erőteljesebb média kampányt valósítottak meg, amelyben az is szerepet játszott, hogy az elmúlt évek során az RT még inkább a Kreml befolyása alá került.¹³

A mostani események idején az RT lényegében az előbbieken illusztrált receptet követve táalta az Ukrajnában zajló eseményeket a nyugati média ellensúlyozása és az orosz üzenetek még szélesebb körben való terjesztése céljából. Tág teret biztosítottak az orosz diplomácia nézeteinek bemutatására, amelyek során sok esetben a véleményeket tényként kezelték. A közvetítéseket a legitimnek beállított orosz követelések, féligazságok és a nyugati kormányok által finanszírozott kijevei szélsőjobboldali csoportok dominálták.¹⁴

Tudósításaikban nagy figyelmet szenteltek a nyugati médiákban – elsősorban CNN, BBC, EURONEWS, Fox News – az ukrán-orosz határ mentén felvonult orosz erővel kapcsolatos hírek ellensúlyozására. Az eseményekre lassan reagáló kijevei vezetés által az ország keleti felébe kirendelt ukrán csapatok mozgását megszálló erőként mutatták be.¹⁵ A válság folyamán az ukrán parlament által újonnan megalakított Nemzeti Gárda kapcsán pedig hangsúlyozták, hogy finanszírozásának hátterében az Egyesült Államok áll.¹⁶ Üzene-

⁹ http://hvg.hu/vilag/20140311_ebesz_orosz_tevek_ukrajna (letöltve: 2014. június 01.)

¹⁰ Patrick D. Allen: Information Operations Planning, Artech House, 2007. p. 13.

¹¹ Megan E. Zingarelli: The CNN effect and Al Jazeera effect in global politics and society, Georgetown University, Washington 2010. p. 7.

<http://repository.library.georgetown.edu/bitstream/handle/10822/553423/zingarelliMeganElizabeth.pdf> (letöltve: 2013. május 25.)

¹² Caroline Holmund: In the Wake of RT's Rise, Skeptics and Alarmists, Foreign Policy Journal, November 5, 2013. <http://www.foreignpolicyjournal.com/2013/11/05/in-the-wake-of-rts-rise-skeptics-and-alarmists> (letöltve: 2014. május 31.)

¹³ Uo.

¹⁴ <http://www.nytimes.com/2014/03/06/world/europe/for-russian-tv-channels-influence-and-criticism.html> (letöltve: 2014. június 01.)

¹⁵ <http://rt.com/news/ukraine-military-russian-border-214> (letöltve: 2014. június 08.)

¹⁶ Uo.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

teik szerint Putyin elnök fellépése a válság ideje alatt a békés megoldásra irányul, a nyugati médiák hisztérikusak és Ukrajnát erőszakos radikális csoportok destabilizálják.¹⁷

A NATO STRATÉGIAI KOMMUNIKÁCIÓJA

A NATO a válságban közvetlenül nem érintett, ugyanakkor az Ukrajnával és Oroszországgal meglévő kapcsolatai, de legfőképp a megváltozott biztonsági helyzet okán reakciója érthető.

A Szövetség legfelső szintű kommunikációjának kereteit a NATO Stratégiai Kommunikáció irányelvei¹⁸ határozzák meg. A dokumentum kiemeli, hogy a Szövetség információs tevékenységei nagymértékben hozzájárulnak a nemzetközi közvélemény tájékoztatásához, illetve politikájának megértéséhez. Elemei közé a nyílt diplomácia (Public Diplomacy), média ügyek (Public Affairs), katonai média ügyek Military Public Affairs, információs műveletek és lélektani műveletek.

A NATO válságkommunikációja elsősorban a főtitkár médianyilatkozataiban és sajtóközleményekben nyilvánult meg. A kezdeti üzenetek célközönsége elsődlegesen a nemzetközi közösség, másodlagosan Oroszország¹⁹ volt és Ukrajna területi integritását hangsúlyozták. Egyértelműen elítélték az orosz tevékenységet a Krím-félszigeten és Kelet-Ukrajnában, amelyek az ukrán közvélemény támogatását is elősegítették.

A NATO Külügyminiszterek Tanácsa által 2014. április 1-én felfüggesztett NATO-orosz kapcsolatok, illetve ugyanitt a válság kapcsán a Szövetség közös védelmét megerősítő intézkedésekről hozott döntések viszont már a tagországok közvéleményének is szóltak. A megváltozott biztonsági helyzet kapcsán a NATO mindenképpen szükségesnek tartotta az egységesség és a tagországok területi védelme iránti elkötelezettség kommunikálását. Ez különösen fontos volt a balti országok vonatkozásában, ahol jelentős számú az orosz kisebbség.

A válság nyomán a Szövetségen belül felszínre került az elmúlt évek válságkezelő műveletei alatt kevésbé kihangsúlyozott közös védelem kérdése és a 2014 szeptemberében tartandó csúcstalálkozó előtt a sajtóban gyakran idézett témává vált.²⁰ Ebben a vonatkozásban az üzenetek mind a belső, mind pedig a külső közvélemény számára egyértelműen a NATO egységéről és hitelességéről szólnak.

A kommunikáció fontos eleme az is, hogy a mostani események során életbe léptetett intézkedések nem irányulnak Oroszország ellen. A NATO főtitkár ezt külön kiemelte a 2014. június 2-án, orosz kérésre összehívott NATO-Oroszország Tanács nagyköveti szintű

¹⁷ <http://www.businessweek.com/articles/2014-03-04/putin-rules-on-rt-russia-s-overseas-propaganda-news-channel> (letöltve: 2014. június 08.)

¹⁸ NATO Strategic Communications Policy <https://publicintelligence.net/nato-stratcom-policy> (letöltve: 2014. május 02.)

¹⁹ http://www.nato.int/cps/en/natolive/opinions_107743.htm (letöltve: 2014. május 26.)

²⁰ <http://www.spiegel.de/international/germany/ukraine-crisis-shows-up-cracks-in-nato-a-970248.html> (letöltve: 2014. június 08.)

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

ülésén. Az ezt követő sajtótájékoztatón kiállt Ukrajna területi integritása mellett és ismételten elítélte a Krím-félsziget bekebelezését, illetve elmondta, hogy a jelenlegi orosz magatartás nem teszi lehetővé a kapcsolatok normalizálódását.²¹ Az orosz sajtó a tudósításában ezt még érintőlegesen sem említette, üzenetei az orosz NATO nagykövet által megfogalmazottakra²² korlátozódtak, amelyek az orosz határ mentén folyó példátlan NATO tevékenységről szóltak és a kelet-ukrajnai városokban zajló radikális nacionalisták elítélésére szólítottak fel.

ÖSSZEGZÉS

Ukrajnában az indirekt hadviselés egy újabb, kifinomult formájával állunk szemben. A tömegmédiá globalizálódásával már hozzászoktunk, hogy napjaink konfliktusai a TV képernyőkön zajlanak és az is egyértelmű, hogy a média szerepe meghatározó. Az orosz-ukrán konfliktus során viszont az orosz média az információs kampány szerves részévé vált. A Krím-félsziget és a kelet-ukrajnai városok kormányzati épületeinek elfoglalása nehézfegyverek nélkül²³ történt, amelyeket a sajtóhírekben az önrendelkezés megvalósításának, a kijevi forradalom kiterjesztésének jellemeztek. A médiák által bemutatott helyzet az események szubjektív értelmezésére épült és párhuzamos valóságot hozott létre. Ez minden más üzenetet kiszorított az információs térből és meghatározta az emberek történetekkel kapcsolatos percepcióit.

A sajtó által folyamatosan sugárzott képek hatására a lakosok gondolkodása és viselkedése eltéríthető. Az érzelmekre ható tudósításokban a „mit mondanak” helyett a „hogyan mondják” dominál²⁴ és ez által egy párhuzamos valóságot hoz létre. Az információs térben az üzenetek harcolnak a dominanciáért és az „győz”, amelyik a nagyobb figyelmet kapja.²⁵ A siker fontos kritériuma a figyelem középpontjába kerülés és ennek a fenntartása. Ebben a média szerepe és hozzáállása kiemelkedő, ugyanis a téma felvezetésétől függően meghatározza a csoportok pozitív vagy negatív viszonyulását.

A 2008-as orosz-grúz konfliktussal²⁶ ellentétben, Ukrajnában reguláris erők között nem került sor közvetlen harcérrintkezésre. Az orosz csapatoknak elég volt az ukrán határon erődemónstráció jelleggel felvonulni, a munkát az irreguláris, félkatonai erők és zsoldosok végezték.²⁷ Jelentős pszichikai hatással járt az ukrán-orosz határon felsorakozott mintegy

21 http://www.nato.int/cps/en/natolive/opinions_110643.htm (letöltve: 2014. június 08.)

22 http://voiceofrussia.com/news/2014_06_03/Moscow-urges-Russia-NATO-Council-to-demand-that-Kiev-stops-military-operation-8106 (letöltve: 2014. június 08.)

23 <http://inforadio.hu/hir/belfold/hir-640438> (letöltve: 2014. június 01.)

24 <http://isiseurope.wordpress.com/2014/04/02/information-war-part-1> (letöltve: 2014. június 01.)

25 Haig Zsolt – Várhegyi István: Hadviselés az információs hadszíntéren, Zrínyi Kiadó, Budapest, 2005, p. 286, ISBN 963 327 391 9

26 Háber Péter: Az asszimmetrikus hadviselés növekvő jelentősége, Hadmérnök VIII. Évfolyam 1. szám - 2013. március p. 329.

27 http://www.honvedelem.hu/cikk/44418_tobb_tucats_csecsen_zsoldos_esett_el_kelet_ukrajnaban (letöltve: 2014. június 01.)

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

40 ezer orosz katona, ami önmagában is felér egy lélektani művelettel és nagyfokú elrettentő erővel bír.

A mostani műveletek új eleme, hogy miközben Grúziában 2008-ban a hagyományos katonai erőre épülő beavatkozást a harcászati szinteken támogatta intenzív propaganda hadjárat, mára ez megfordult és az információs hadviselés minden vezetési szinten jelentős volt, amit különleges hadviselési mód és erődemonstráció támogatott.

Az bizonyosan állítható, hogy a megváltozott geopolitikai helyzet és a válság során alkalmazott eljárások további elemzést igényelnek mind a szakértők, mind pedig a döntéshozók részéről. Mindenesetre a 2014 szeptemberében tartandó NATO csúcs napirendje nem szűkölködik megvitandó témákban.

Kulcsszavak: információs kampány, média üzenetek, párhuzamos valóság, hadviselés, Oroszország, NATO

Key words: information campaign, media messages, parallel reality, warfare, Russia, NATO

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. <http://www.hirado.hu/2014/02/21/ukrajna-6>
2. <http://mno.hu/kulfold/orosz-katonak-alltak-a-krimi-onkentesekek-mogott-1221929>
3. Statement by NATO Foreign Ministers on 01April 2014.
4. Jolanta Darczewska: The anatomy of Russian information warfare, the Crimean operation, a case study, Point Of View, Number 42. Warsaw May 2014.
5. <http://www.forbes.com/sites/realspin/2014/03/13/the-ethnicities-of-ukraine-are-united>
6. <http://www.nybooks.com/blogs/nyrblog/2014/mar/01/ukraine-haze-propaganda>
7. http://hvg.hu/vilag/20140311_ebesz_orosz_tevek_ukrajna
8. Patrick D. Allen: Information Operations Planning, Artech House, 2007.
9. Megan E. Zingarelli: The CNN effect and Al Jazeera effect in global politics and society, Georgetown University, Washington 2010.
10. <http://repository.library.georgetown.edu/bitstream/handle/10822/553423/zingarelliMeganElizabeth.pdf>
11. Caroline Holmund: In the Wake of RT's Rise, Skeptics and Alarmists, Foreign Policy Journal, November 5, 2013.
12. <http://www.nytimes.com/2014/03/06/world/europe/for-russian-tv-channels-influence-and-criticism.html>
13. <http://rt.com/news/ukraine-military-russian-border-214>
14. <http://www.businessweek.com/articles/2014-03-04/putin-rules-on-rt-russia-s-overseas-propaganda-news-channel>
15. NATO Strategic Communications Policy

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

2014. VII. évfolyam 3. szám

16. http://www.nato.int/cps/en/natolive/opinions_107743.htm
17. <http://www.spiegel.de/international/germany/ukraine-crisis-shows-up-cracks-in-nato-a-970248.html>
18. http://voiceofrussia.com/news/2014_06_03/Moscow-urges-Russia-NATO-Council-to-demand-that-Kiev-stops-military-operation-8106
19. <http://inforadio.hu/hir/belfold/hir-640438>
20. <http://isiseurope.wordpress.com/2014/04/02/information-war-part-1>
21. Haig Zsolt – Várhegyi István: Hadviselés az információs hadszíntéren, Zrínyi Kiadó, Budapest, 2005, ISBN 963 327 391 9
22. Háber Péter: Az asszimmetrikus hadviselés növekvő jelentősége, Hadmérnök VIII. Évfolyam 1. szám - 2013. március p. 328 - 338.
23. http://www.honvedelem.hu/cikk/44418_tobb_tucac_csecsen_zsoldos_esett_el_kelet_ukrajna_ban